

Türkçede Çingener İçin Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri

Hüseyin Yıldız^{1*}

ÖZET

Türkçede Çingener için pek çok kelime kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları “çingene”, “kıptî”, “poşa”, “karaçı”, “roman” gibi kelimelerdir. Bu kelimelerin büyük kısmı Türkçeye diğer dillerden geçtikleri için yabancı kaynaklı bir etimolojiyle açıklanabilmektedir.

Bu makalede tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde Çingener için kullanılan kelimeler tespit edilecek, bunların dünya dillerindeki karşılıklarıyla kıyaslamaları yapılarak etimolojileri ortaya konacaktır.

ANAHTAR KELİMELELER

Türkçe, Çingene, Kıptî, Poşa, Karaçı, Roman, etimoloji

ABSTRACT

There are many words, in Turkish, used for Gypsies. Some of them are “Çingene”, Kıptî”, “Poşa”, “Karaçı”, “Roman” etc. Because of coming from other languages, most of these words can be explained by an etymology of foreign source.

In this article, the words which are used for Gypsies in historical and modern Turkic dialects will be determined and the comparisons of this words with their counterparts from other languages will be put forward with their etymologies.

KEY WORDS

Turkish, Gypsy, Çingene, Kıptî, Poşa, Karaçı, Roman, etymology

GİRİŞ

Türkiye’de Çingener genel olarak “**Çingene**” adıyla bilinmekte ve çeşitli bölgelerde “**Abdal** (ed.), **Arabacı** (ah.; mşü.), **Beyzade** (ah.), **Cano/Cono** (ed.), **Dom/Lom/Rom** (ihd.; ed.), **Elekçi** (çtt.), **Esmere vatandaş** (ihd.; ed.), **Gurbet**, **Gurbetî**, **Karaçı/Karaçı** (ed.; ah.), **Karaoğlan**, **Kıptî**, **Lûlû**, **Mango**, **Mutrib/Mutrip** (çtt./ed.), **Pırpır**, **Poşa/Boşa/Paşa** (ed.), **Roman** (çtt.), **Sepetçi**, **Teber** (ed.), **Todi**” adlarıyla anılmaktadır.

Çingenerin bu kadar fazla isimle anılmasının sebebi, buldukları coğrafyanın Türkiye’yle sınırlı kalmayıp Hindistan’dan Asya, Afrika, Avrupa, hatta

1 * Gazi Üniversitesi, Ankara

Amerika'ya kadar uzanarak dünya coğrafyasını kaplamasıdır.

Bizim çalışmamızda Türkiye'de Çingenerler için kullanılan adlardan yalnızca etimolojisi tartışmalı olan “Çingene, Kıptî, Karaçi, Poşa, Roman” kelimeleri üzerinde durulacak, diğerleri hakkında ise kısa bilgilerle yetinilecektir. Öncelikle kelimelerin dil ve lehçelerdeki kullanımı ele alınacak, sonra da etimolojisi gösterilecektir. Fakat burada asıl amaç “Çingene” kelimesidir ve ileride görüleceği üzere bu kelime hakkında ayrıntılı bilgiler verilecektir.

1. Çingene < Etü. Cığaňy

Çingenerlerin adı üzerine yapılan çalışmalarda dile getirilen pek çok görüş vardır. Ancak bunların bazıları bir hayalden öteye gidememiş, bazıları ise son derece mantıklı gelmiştir. Biz önce bu görüşleri özet olarak verecek, sonra da kendi görüşümüzü, öncelikle tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden, sonra da dünya dillerinden örnekler vererek açıklamaya ve ispatlamaya çalışacağız.

“<http://www.turkiyecingenerleri.8m.com>” adlı internet sitesindeki verilere göre “**Cigani**” kelimesinin kökeni hakkındaki bazı bilgileri özetle şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu isim, Phrygien'de (Batı Anadolu'da bir bölge) çok önceleri yaşamış olan “**Atsigani**” yahut “**Athinganoi**” isimli gnostik bir mezhebe kadar gerilere gitmektedir. Bu mezheb, havariler döneminde Samerra'da büyücü Simon tarafından kurulmuştur. Bu konu, Yeni Ahit'te Resullerin İşleri'nde geçmektedir. Çingenerlerin, bu mezhebin üyeleriyle bağlantı kurarak, büyücülükle meşgul oldukları zannedilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Berger'in, Millosich'i kaynak gösterdiği bilgidir. 9. yüzyılda yaygın olduğunu öğrenmekteyiz (Berger, 2000: 9).

2. Çingenerler, 1068'de Athos Dağı'ndaki Iviron-Manastırı'nda bulunan “Aziz Georg'un Hayatı” isimli kitapta “**Adsinkani**” olarak ifade edilmektedir.

3. Bazı araştırmacılar Çingenerlerin, bahsi geçen mezheple bağlantısının yanı sıra, Maniheiztlerle de bağlantı kurmuş olabilecekleri ihtimali üzerinde durmaktadır. Onları bu kanaate iten sebep ise, “temizlik” ve “pislik” kavramlarıdır. Yunanca bir kelime olan “**Athinganoi**”, “**Dokunulmazlar**” anlamına gelmektedir. Bundan dolayı, “Athinganoi”, kendisini “pis” telakki ettiği gruplardan sakınmak durumunda kalmıştır. Çingenerlerin menşeiini Hindistan olarak görürken, oradaki Brahmanlar, Kşatriya, Vaisya ve Sudralardan oluşan katı kast sistemini de göz ardı etmemek gerekir. Zira bu Hint kastları arasında da sıkı sıkıya uyulan temizlik kuralları vardır. Muhtemelen “Athinganoi”, Hint kast sistemindeki “temiz” ve “pis” kurallarıyla karıştırılmakta ve bu sebeple böyle bir bağlantıya gidilmektedir.

4. Çingenerler Farsça ve Türkçede kullanılan âhen-ger (âhen=demir, ger=yapan) kelimesiyle ifade edilen nalbantlardır. “**Âhen-ger**” sözü de, daha sonra “Athinganoi” isimli gnostik mezheple münasabet kurmuş ve bu iki kelimenin karışımından da Çingene ismi doğmuştur. J. Gonda bu münasebeti inanılır kabul

etmektedir. Çünkü ona göre, Çingene erkekleri daima nalbantlık, büyücülük ve kadınları da falcılıkla meşgul olmuştur. Bundan dolayıdır ki büyücülük, yılan af-sunculuğu, kahinlik ve vantrilokluk (karından konuşma) yaparak zuhur eden bu gnostik mezheple bağlantı kurulmaktadır.

5. Çingeneri “ahen-ger” kelimesiyle irtibatlandırılardan Michael Genner, onları, Ortaçağ tarihinde gezici esnaf ve sanatkârlar olarak çok önemli rol oynamış olan metalurjinin mucidi olarak nitelendirmektedir. M. Genner, Çingene kavramını “Ege Denizi” (Aegaeschen Meer) anlamına geldiği yanlış kanaatiyle eski Türkçedeki “Ak-deniz” kelimesiyle irtibatlandırmakta ve bu kelimenin daha sonra “Atsinkonos” şekline dönüştüğünü savunmaktadır.

6. “Çingene” kelimesi bu şekliyle ilk olarak Türkler tarafından kullanılmıştır. “Çeng”, kanuna benzer dik tutularak çalınan bir çeşit saz manasına gelirken, “çengi” ise çeng denilen sazı çalan kimse ve oyuncu kız (dansöz) manalarına gelmektedir. “Gan” ve “gen”, sonu e ile biten Farsça kelimeleri çoğul yapmaktadır. (Hace-gan= hocalar’da (hace=hoca, gan=ler, lar) olduğu gibi.) Bu düşünceden hareketle, ilk olarak Türkçe’de kullanılan Çingene kelimesi “çengi-gan” veya “çengi-gane”= çengicilik, çengilik yahut çengiler manasına gelen bu kelimeden türemiş olabilir.

7. Diğer Batılı araştırmacılardan farklı olarak R. Pischel, Çingene kelimesini, Hint “Marathi” boyundan çıkmış olan ve “Tsengaris” şeklinde telaffuz edilen “Changar”lara dayandırmaktadır.

1. 1. Tarihi Türk Lehçelerinde “çığaňy” Kelimesi

“Çingene” kelimesinin Eski Türkçedeki şekli olarak düşündüğümüz “çığaňy” kelimesi tarihi Türk lehçelerinde şu şekilde geçmektedir:

Orhun Kitabelerinde birden fazla yerde geçen “çığaňy” kelimesi, iki yerde yükleme hali eki /-ıg/ ile iki yerde de /yok/ kelimesiyle birlikte geçmektedir. Talat Tekin’in “yoksul, fakir, sefil (Tekin, 2006: 136)” anlamlarını verdiği kelime ile ilgili olarak Kül Tigin ve Bilge Kağan kitabelerinde geçen “yok çığaňy budunuğ kop kubaratdım. Çığaňy budunuğ bay kıldım (KT, Güney, 10 ve BK, Kuzey, 7)” cümlesini örnek olarak gösterebiliriz (Tekin, 1998: 36 ve 58; Ergin, 1999: 6 ve 58). Burada dikkat çekmek istediğimiz bir husus, kelimenin “yok çığaňy” ikilemesi olarak da kullanılmış olmasıdır.

Eski Uygur Türkçesiyle ilgili olarak *Altun Yaruk, İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Irk Bitig* gibi metinlerde rastladığımız “çığay” kelimesi için *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde “fakir, yoksul (Caferoğlu, 1993: 40)” anlamları verilmiştir. A. von Gabain’in “çığay, çıgan, çıgany” şeklinde gösterdiği kelimenin Macarcasının “çigány” olduğunu belirtmesi ve kelimeyi Almancadaki “zigeuner”le açıklaması bu konudaki tezimizi güçlendirmektedir (Gabain, 2000: 272). Çünkü “zigeuner” kelimesi Almancada Çingener için kullanılmaktadır (Steuerwald, 1974: 186).

Ayrıca Gabain'in kelimenin /y/ ve /n/ konsonantlı şekillerini vermesi de önemlidir. Konuyla ilgili bir diğer not ise James Russell Hamilton'un *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* adlı çalışmada “**çığay**” kelimesinin ikinci ünlüsünün uzun olabileceğini belirtmiş olmasıdır (Hamilton, 1998: 163). Çığay kelimesinin geçtiği Eski Uygur Türkçesi metinlerinden bazı örnekleri şöyle gösterebiliriz (“yok çığay” ikilemesi-ne dikkat edilmelidir.):

yok çığay bolup tev kür tıtagınta.. (UAY, 102/5)

çığay tınl(ı)glar <erser> barça erdinilig (UAY, 118/13)

y(a)rılıkançuçı köngülleri üze **çığay** emgekin (UAY, 216/11)

aç kız ig kegen **yok çığay** (UAY, 236/1)

togduk- / -da **yok çığay** irinç y(a)rılık (UAY, 299/7-8)

kamağ yalanguklarınğ **çığay** emgeklig (UAY, 449/6)

yoka çığayka buşı birsün.. (UAY, 526/18)

Çıgany er oğlı kazgançka barmış. Yolu yaramış. Ögire sebinü kelir tir. Ança bilingler: Edgü ol. (IB, 30)

erdim üküş **yoq çıray** ämgäklig / tınlıylar-ay körüp ıyladım. (İKP, V, 5-6)

yer täñri törümüştä / bärü bay yemä bar **yoq çıray** yemä (İKP, VI, 1)

tiläyü **yoq çıray** irinç / yarlıy tınlıylarqa (İKP, XLVIII, 1-2)

Karahanlı Türkçesinde “**çığan**” ve “**çığay**” şekillerinin birlikte yer aldığı *Dîvânü Lügati't-Türk* (DLT)'ten anladığımız kelimeyle ilgili olarak Besim Atalay'ın çalışmasında “fakir, yoksul” anlamları verilmekte ve kelimenin Kitabü'l-İdrak'te “cimri” anlamına geldiğine dikkat çekilmektedir (Atalay, 1999: 145). Kaşgârlı Mahmud'un, “**çığan**” şeklinin Arguca'da bulunduğunu belirttiği kelimenin, Robert Dankoff ile James Kelly'nin ortak çalışmasında ikinci hecesi uzun ünlülü olarak gösterildiğinden de (**çiyāy, çiyān**) burada bahsetmek gerekmektedir (Dankoff, 1985: 91). Bununla beraber *Kutadgu Bilig* (KB)'de kelimenin “**çığay**” ve bundan türemiş “**çığaylık**” şekilleri bulunmaktadır. Karahanlı Türkçesiyle ilgili örneklerimiz şunlardır:

köñgöl kimnig bolsa qalı **yōq çığāy**

qılsa küçün bolmas anı toq bāy (DLT-Erdi, 230)

Balçık balık yugrulur

Çığay yawuz yıgrılır

Erñgekleri ogrulur

Odhuç bile ewrişür (DLT-I, 248/3-6)

Kırk yılda tegin bay **çığay** tüzlinür (DLT-I, 349/13)

biliglig biligsiz **çığay** bar ya bay

uğuşluğ uğuşsuz otun bar keğ ay (KB, 1923)

közi suğ kişi neñgke bolmaz bu bay

ğamuğ dünya bulsa ahır suğ **çığay** (KB, 2004)

bor içme aya borçı boğzı qılı

bor içse açıldı **çığaylık** yolu (KB, 2096)

seniñ baylıqıñ kör **çığaylık** turur

sağa kim **çıgay** erse baylık turur (KB, 3553)

Harezm Türkçesi metinlerinden *Nehcü'l-Ferādis*'te “**çıgay**” (Ata, 1998: 102), *Ḳısaşü'l-Enbiyā* (Ata, 1997: 159-160) ve *Mukaddimetü'l-Edeb* (Yüce, 1993: 111)'de “**çıgay**” ve “**çıgaylık**” şekillerinde bulunan kelime için “fakir, yoksul, fakirlik, yoksulluk” anlamları verilmiştir. Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere kelime çoğunlukla “er-” veya “bol-” fiilleriyle birlikte kullanılmıştır. Ayrıca bu fiillerin daha sonraki dönemlerde ek-fiil görevi üstleneceği unutulmamalıdır:

qavī erdim taqı bu olğum za'if erdi. Taqı men bay erdim taqı bu olğum **çıgay** erdi. (NF, 286-2)

...Kim ol kün cevāb aydı erse neçeme küçlüğ **çıgay** / erse... (KE, 53v9)

Yoksuz çıgay erdiñ... (KE, 190v7)

Ya'nı Muhammed çıgay erdi... (KE, 193r20)

yoksuz çıgay erse imān keltürdi... (KE, 195r3)

Aymışlar: İslām çerigi **yoksuz çıgay** erdiler... (KE, 200r21)

... özleri **çıgay** erken halkğa nef' yetkürmek (KE, 201r5)

... kimersenin munça mālı bolsa **çıgay** bolmağay. (KE, 192v7)

... taqı mālısız **çıgay-men**. (KE, 186r7)

... biz **çıgay-miz** (KE, 138v16)

Bérmedi mālın aña **yoksuz çıgayğa** bérdi ol (KE, 161r9)

Mısr elinin şehri rüstası, bayı **çıgayı**, erkegi tişisi ... (KE, 75r10)

... altunum kümüşümni, yāqūtım gevherimni **çıgaylarğa** / bergeymen... (KE, 80r21)

Ḳārūnga aygıl mālının beşde birin **çıgaylarğa** børsün... (KE, 125v2)

mālım kâfirğa bolmasun tēp yoksuz müsülmān **çıgaylarğa** bérdim. (KE, 161v5)

Kimerse **çıgaylıkdın** kırtulayın tēse āli 'imrānnı oqusun... (KE, 66r15)

çıgay / küci yetti aña, yarağı yetti aña, urdı aña (ME, 133-1)

çıgay boldı / **çıgay** / aldandı anıñ birle, arıktı anıñ birle (ME, 144-2)

ağız açğu nēstre / kömdi anı görge, görlü kıldı anı, şingā kıtmağğa buyurdı aña / **çıgay** boldı (ME, 15-1)

sökel kıldı anı / **çıgay** boldı bay / sürdi, kötürdi (ME, 39-4)

çıgay boldı / **çıgay** / aldandı anıñ birle, arıktı anıñ birle (ME, 144-2)

kedük boldı, **çıgay** boldı / **çıgaylık** yā kedük (ME, 145-4)

kedük boldı, **çıgay** boldı / **çıgaylık** yā kedük (ME, 145-4)

Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden *Kitāb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* 'de “yoksul, fakir (Toparlı vd., 2000: 37)” anlamı verilen kelime *İbni-Mühennâ Lûgati* 'nde birincisi “çiçek hastalığı”, ikincisi “fakir” olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır (Battal, 1997: 25-26). Recep Toparlı'nın *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* 'nde ve *Kitabü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk* 'te geçen “**çıgan**” kelimesi içinse “bahil, çingene” karşılıkları kullanılmıştır (Toparlı, 2003: 49; Caferoğlu, 1931: 29). Bu bilgilerin, A. von Gabain'den sonra rastladığımız “çingene” anlamı veri-

len ilk veriler olduğu unutulmamalıdır.

Çağatay Türkçesinde “**çığay**” şeklinde gördüğümüz kelime “fakir, yoksul” anlamlarına gelmektedir. Şiban Han ve Lutfî (Karaağaç, 1997) divanlarındaki şu cümleleri örnek olarak verebiliriz:

Tili köñgli savğa ortağ **çığay** köñgli bayğa ortağ
 Özüm beş hām-tama‘ dīvāne vü mecnūn-min (Şiban Han, 119b-1)
 Sizdin eger tilense gül hūsn ülüşi ‘aceb degül
 Bay kişilerge çäre yoğ ari çığay su’alıdın (Lutfî, 1495)
 Hūsnidin pervāyı yoğ kim sorsa hālını birer
 Bay kişiğe yüz çığay ger ölseler gam bolmağay (Lutfî, 2390)

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde “cığın” ve “cığınlık” şekillerinde geçen kelime için “cimri, bahil, hasis; pintilik, cimrilik, hasislik” anlamları verilmektedir (Tarama-II, 1965: 765-766):

Muti‘ [Ar.]: uyan, licam [Ar.]: uyan, erüz [Ar.]: birinc bahil بخيل [Ar.]: **cığın**
 جغان (Fer. XIV. 26) (Tarama-II, 1965: 765)

Biri gayretsüz biri zâlim biri anun **cığın** جغان

Biri kat‘-ı rahm edendir yâ Mücib, yâ Müsteğas (Muham. XV.20) (Tarama-II, 1965: 765)

Çü Hak yoluna az verenin bu ola işi

Cığının جغانك nite ola haline kıl ittılâ‘ (Muham.XV.356) (Tarama-II, 1965: 765)

...Ya‘ni, rahmetin dükendi mi, ya benim günahım senin rahmetin hazinesin düketti mi, ya kullarına **cığın** mı جغانمی oldun, ya kulların günahı senin affinden çok mu oldu, kim eydürsün ben anı yarlıgamazam. (Cennet.XV.91) (Tarama-II, 1965: 765-766)

Ol **cığın** جغان kuldur, ben Kerîm Tanrıyam (Cennet.XV.101) (Tarama-II, 1965: 766)

Pes gerektir ki bununla dahi mütenebbih olup ol hırs, **cığınlık** جغانلق kapusun yapasın, cûd ve atâ kapusun açasın. (Leys.Ar.XV.8) (Tarama-II, 1965: 766)

Bilsün şol kimse kim buhledüp **cığınlık** جغانلق eder ki ol Allah yolunda infak etmek sevaplarından mahrum kalur. (Leys.Ar.XV.489) (Tarama-II, 1965: 766)

...Nice yarlıgamazsın kim Kerîm, Rahîm, cömert Tanrı sensin, **cığınlık** جغانلق benim sıfatımdır. (Cennet.XV.91) (Tarama-II, 1965: 766)

Pes bilsin şolo kimse kim buhledip **cığınlık** ider, ol kendi nefesine **cığınlık** جغانلق ider. (Leys.Mu.XV.304-1) (Tarama-II, 1965: 766)

...Yoksa mal sevgisi Tanrı sevgisinden artık gelip **cığınlık** جغانلق ve bahillik kılurlar mı. (Leys.Mu.XV.186-1) (Tarama-II, 1965: 766)

Osmanlı Türkçesinin ilk döneminde rastladığımız “**cığın**” kelimesi için *Tarama Sözlüğü*’nde “insafsız, düşmanca hareket eden”, “**cığınlık**” kelimesi içinse “pintilik, cimrilik, hasislik” anlamları verilmiştir. Osmanlı Türkçesinin sonraki

dönemlerinde gördüğümüz “çingene” kelimesi için *Tarama Sözlüğü* “**Çingene**: karacı, karaçı, kurbet (gezici, yurt tutmayan); **Çingene çocuğu**: gurbet oğlanı” açıklamalarını yapmaktadır (*Tarama-VIII (Dizin), 1977: 78*). Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehçe-i Osmâni*’sinde ise “**çingene**” sözcüğü için şu açıklamalar yapılmıştır:

Çingene: (چنگانه) is. Hint’ten zuhur etmiş bir putperest kavimdir. Bir takımı İran’dan Irak’a ve Şam ve Mısır’a geçip onlara gacı, karacı, kıptî derler, ondan garba ve Endülüs’e ve Frengistan’a yayılmıştır, bir takımına çingen ve çinger denir. Kıpçak yolundan Avrupa’ya geçip Rumeli’ye ve ta Bohemya’ya yani Çeh vilâyetine ve ondan her tarafa münteşir olmuştur. Hâlen ekseri bedeviyette olup kendileri isimlerine rumakula derlerdi. Me’vâları olan Ulah Boğdana Romanya denir. Demircilerine **lungur**, ayıcılarına **ursal**, çalgıcılarına **lavtal**. sf. Yüzsüz, çeri, hayasız. (Toparlı, 2000: 100)

Konuyla ilgili kelimenin geçtiği örnekler şöyle sıralanabilir:

Eledd الء [Ar.]: Hiç hakka meyilemeyen **ciğan** چغان ve öneğü olan hasım. (Bab.XVI.2,445) (Tarama-II, 1965: 766)

Hurza حرسة [Ar.]: Kumar oynayanların emîni ve **ciğanlığın**دندن چغانلغندن et satın almayup cüz’î nesne ile geçinüp yürüyen nekes kimse. (Bab.XVI.2,165) (Tarama-II, 1965: 766)

Hasrame حصرمة [Ar.]: Taâma koruk sıkımlık ve katı **ciğanlık** چغانلق . (Bab. XVI.2,167) (Tarama-II, 1965: 766)

1. 2. Çağdaş Türk Lehçelerinde “ciğañ” Kelimesi

“**ciğan**” kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde doğrudan doğruya kullanılmakta, ya “çingene” ya da “çığan” kelimesinin değışmiş biçimleri görölmektedir. Şimdi bunları sırasıyla görelim:

Gagavuz Türkçesinde Çingener için “**çingene**” kelimesi kullanılmakta, ayrıca bunların yanı sıra “**çingene şatrası**” (çingene çadırı) ve “**çingene balı**” (bir balık türü) kelime gruplarına da yer verilmektedir (Baskakov, 1991: 61). Ayrıca kelime Petri Çebotar ile Ion Dron’un hazırladığı sözlükte “**çingenä**” şeklinde geçer (Çebotar-Dron, 2002: 160).

Kırgız Türkçesinde Çingener için Rusçanın da etkisiyle “**sığan**” ve “**tsıgan**” kelimeleri kullanılmaktadır (Yudahin, 1998: 649) Nurettin Aksu ile Ayfer Işık’ın ortak çalışmasında Çingener için “**lölü, sıgan, tsıgan**” kelimelerine yer verilmiştir (Aksu-Işık, 1997: 41). Bunlara benzer olarak Çingener için Kuman ve Balkar lehçelerinde “**sıgan**” (Nemeth, 1990: 45), Kazak Türkçesinde “**tsıgan**” (Koç vd., 2003: 615), Karaçay-Malkar Türkçesinde “**ciğan**” ve “**ciğan ıstavat**” (Çingene obası) (Tavkul, 2000: 173), Altay Türkçesinde “**sıgan**” (Naskali-Duranlı, 1999: 153), Çuvaş Türkçesinde “**ciğan**” (Ceylan, 1997: 173), Saha (Yakut) Türkçesinde

“sığaan” (Vasiliev, 1995: 55) kelimeleri kullanılmaktadır.²

Anadolu ağızlarına bakıldığında ise kelimenin Derleme Sözlüğü’nde “**cin-gan, ciñgen, cingan, cingana, cingen, cingene**” şekillerinde ve “çingene; cimri; hindi altına konan tavuk yumurtalarından çıkarak hindi ile gezen tavuk civcivi; görgüsüz” anlamlarında kullanıldığı görülür (Derleme-III, 1993: 978-979). Ayrıca kelimeye Afyon’da “**cingēn**” (Boz, 2002: 299), Ordu’da “**ciñgan**” (Demir, 2001: 338), Ankara, Şereflikoçhisar, Espiye ve Eynesil’de “**cingan**” (wç.); Sürmene’de “**cin-gan**” (wç.); Malatya’da “**ciñgen**” (Caferoğlu, 1995: 269), Sivas’ta “**ciñgan**” (Caferoğlu, 1994: 223), Erzurum’da “**cingen**” (Gemalmaz, 1995: 58), Samsun ve Bafra’da “**cingen**” (wç.); Diyarbakır’da “**cingene**” (Erten, 1994: 151), Maçka’da “**cingan**” (wç.); Akçaabat’ta “**ciñgân**” (wç.); İkizdere’de “**çincane**” (wç.); Kuzeydoğu Bulgaristan’da “**çiñgene**” (Dallı, 1991 : 180), Doğu Rodop’ta ise “**cingänä**” (Mollova, 2003: 62) şeklinde rastlanılır. Efrasiyap Gemalmaz ve Münir Erten çalışmalarında “**çingene**” kelimesinin kaynağı olarak Farsça “**çingâne**”, Mollova’nın ise Bulgarca “**tzigane**” kelimelerini gösterdiklerine de değinmek istiyoruz.

1. 3. Etimolojik Sözlüklerde “çığaňy” ve “çingene”

“çığaňy” kelimesi için Clauson’un etimoloji sözlüğünde “fakir, yoksul” anlamı verilmiş ve kelimenin Köktürk kitabelerinde ve Irk Bitig’de “**çığaň**”; Uygur Türkçesi metinleri, Kutadgu Bilig, İbni Mühenna, Rabguzi, Oğuz Kağan destanı ve Hüsrev ü Şirin’de “**çığay**”; Kaşgarlı Mahmud’da “**çı:ğa:y**” ve “**çı:ğa:n**”; Kıpçak Türkçesi metinlerinde “**çığa:y**”; Çağatay, Harezmi Türkçelerinde ve Houstma’da “**çığan**”; Osmanlı Türkçesinde ise “**ciğän**” şekillerinde geçtiği belirtilir (Clauson, 1972: 408-409).

Räsänen, Ebu Hayyan’da “**çyyan**” şeklinde geçen ve “fakir, bahil, çingene” anlamı verilen kelimenin, KB’de “**çyyaj**”, Uygurca’da “**çyyaj, çyyan**”, Çağatayca’da “**çyyan çyyaj**” şeklinde bulunduğunu göstermekte; kelimenin Orta Yunancada bulunduğu dikkat çekmekte ve ipucu olarak da “**çänganä**” kelimesini vermektedir (Räsänen, 1969: 107).

Drevnetyurkskiy Slovar’da “**çigän**” şeklinde verilen kelime (Nadelyayev, 1969: 145) için Tietze, Derleme Sözlüğü’ndeki “**ciğän /ciğay**” şekillerini ve “züğürt, parasız, cimri, hasis, insafsız” anlamını vermektedir. Ayrıca “aldatıcı, hileci” anlamına gelen “**ciğal**” kelimesini de bu madde içinde gösteren Tietze, kelimenin Eski Türkçe “**ciğaj**” / “**çığay**” “fakir, yoksul” olduğunu ve Bizans Yunancasındaki “**Tsiğän** (Çingene)” dan geldiğini belirtmektedir (Tietze, 2002: 504). Tietze “**çingene**” kelimesi için ayrı bir madde vermiş ve orada da

² Burada “çigan” kelimesini olduğu gibi muhafaza eden Karaçay-Malkar Türkçesi ve ikinci hecedeki uzunluğu koruyan Saha (Yakut) Türkçesine dikkat edilmelidir.

Anadolu ağızlarında “çingan / cingan / çingen / cingen” şekillerinde bulunan, Osmanlı Türkçesinde “Çingane / Çingene” biçiminde geçen kelimenin “Yunanca τσιγγάνος (Tsingános) < Bizans Yunancası Ατσιγγανος (Atsinganos) aynı manada < Αθίγγανος (Aθίγγανος) (kabile adı)” şeklinde bir zincirle Yunanca olduğuna dikkat çekmektedir (Tietze, 2002: 519).

Radloff’un “Çığai: [چوغاى (Dsch.)] = çığai çığań бедний – arm; مالوم تواروم ” şeklinde verdiği (Radlov, 1988: 2110) kelime için Tenişev, “*çyğań ← ?” maddesinde kelimenin “yoksul” anlamına geldiğini belirtmekte ve tarihî lehçelerdeki şekillerini vermektedir. Ayrıca Tenişev, Ebu Hayyan’da kelimeye “çingene” anlamı verildiğini de hatırlatır (Тенишев, 2001: 333-334).

Gyula Décsy’nin “chyghaj : poor, misery, cf. Hungarian *cigány* ‘Gipsy, gipsy’” şeklinde açıkladığı (Décsy, 1998: 103) kelimeye Alan Godward, sözlüğünün “Çingene” maddesinde “[Magyar *czigany*, gypsy {>Eng *Tsigany*}] gypsy” açıklamasını vermekle yetinir (Godward, 1999: 62).

Nişanyan da, “çingene” kelimesinin “Yun. tsingána τσιγγάνα ~ Orta Yun. atsingános” olduğunu işaret etmekte ve “muhtemelen eski bir Anadolu dini topluluğunun adı olan Yunanca sözcük bugünkü anlamıyla ilk 1378’de kaydedilmiştir” notunu düşmektedir (Nişanyan, 2002: 94).

Türkçeyle ilgili, son olarak İsmet Zeki Eyuboğlu ise kelimenin Farsça “çengiyân (çeng çalanlar)dan çengâre ~ çingâne ~ çingene” şeklinde değişerek Türkçeye geçtiğini iddia etmekte ve “Hindistan’dan çıkıp başka ülkelere dağıldığı söylenen, genellikle çalgı çalıp oynayarak geçimini sağlayan topluluk. Çeng (çalgı) çalmaları nedeniyle kendilerine çalgıcılar anlamında çengiyân denilmiş, sonra ağız ayrılıkları yüzünden çingân, çingene biçimine girmiş.” açıklamasını vermektedir (Eyuboğlu, 1998: 146).

Dünya dillerinin etimolojik sözlüklerinde ise kelime şöyle açıklanmaktadır:

Maks Fasmer, Rusça “цыгáн” / çokluk: “цыгáне” kelimelerinin; Ukraine’de “цигáн”, Belarus’ta “цыгáн”, Eski Rusçada “цыгáне” (çokluk), Orta Bulgarcada “ацигáнинъ”; Bulgarcada “цигáнин”, Sırp-Hırvatçada “цигáнин”, Orta Yunanca “τσιγγανος” ve Eski Yunancada “άτσιγγανος” olduğunu göstermekte ve Batı Anadolu’daki Frigya’daki gruplarla ilgi kurmaktadır (Fasmer, 1987: 305)

Oscar Bloch, Fransızca “tsigane” kelimesinin Almanca “Zigeuner”le ilişkili olduğuna ve “çingene” anlamına geldiğine değinmektedir. Kelimenin İngilizcesinin “gipsy”, İspanyolcasının “gitano” olduğundan da bahseden Bloch, bunların “mısırlı” anlamına gelen “egyptien, egyptano” kelimelerinden geliştiğini ifade etmektedir (Bloch, 1932: 348)

France Bezlaj, Sloven dilindeki “**cigan** / **cigána**” kelimesinin “çigânka, ciganíca, cigânski, (o) cigániti, cigan, cigani, ciganija, ciganka” şekillerini de göstermekte ve diğer benzer slav dilleirinden örnekler vererek, kelimenin kökenini Bizans Yunancasına dayandırmaktadır (Bezlaj, 1976: 63).

Josef Holub ile František Kopečný, sözlüklerinde kelimenin Çekçede “**cikán** / **cigán**” şekillerinde olduğunu belirtmekte ve Rusçada “cygán”, Lehçede “cygan”, Sıpr-Hırvatçada “cigan(in)”, Slovincede “cigán”, Almancada “Zigeuner”, Fransızcada “tsigane” ve İtalyancada “zingaro” olarak bulunduğunu bildirmektedir (Holub vd., 1952: 85).

Son olarak Sergei Starostin, Anna Dybo ve Oleg Mudrak’ın ortak çalışması olan *Etymological Dictionary Altaic Languages*’te “* **č’jū[gl]a** scarce, poor: Tung. ***čuki**; Mong. ***čukag**; Turk. ***čigañ.**” başlığı altında kelimenin Tungus, Moğol ve Türk dillerindeki şekilleri verilmekte ve bir not olarak “čux ‘medioere’, čuxъ ‘poor’ (< *yok ?)” bağlantısına dikkat çekilmektedir (Starostin, 2003: 445-446).

1. 4. Dünya Dillerinde “çığaňy” Kelimesi ve Kelimenin Etimolojisi

“çingene” kelimesinin etimolojisiyle ilgili olarak, bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi, birçok görüş ortaya atılmakta ve Batı Anadolu’da kurulan gnostik bir mezhep olan **Athiganoi**’den, Maniheist anlayışa; Farsça’da “demirci” anlamına gelen **âhenger**’den, Türkçe “**Ak-deniz**” kelimesinden oluşmuş “**Atsinkonos**”a; yine Farsça’da “çengi çalan veya dansçı” anlamındaki “**çengi-gan**”dan, bir Hint boyundan çıkmış olan ve “**Tsengaris**” şeklinde telaffuz edilen “**Changar**”lara kadar birçok etimolojik deneme yapılmaktadır.

Adı geçen kavramla ilgili bizim görüşümüz ise “çingene” kelimesinin eski Türk metinlerinden itibaren sıkça rastladığımız bir Türkçe kelime olan “**çığaňy**” kelimesiyle aynı kelime olduğudur. Nitekim ileride vereceğimiz örneklerde de ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere “çığaňy” kelimesi önceleri “fakir, yoksul” anlamına gelmekte, sonraları bu anlamlara “cimri, pinti, hasis; insafsız, düşmanca hareket eden” karşılıkları da eklenmektedir. Çingenelerin çok varlıklı, zengin bir toplum olmadığı ve gittiği yerlerin halklarınca ürkülen ve istenmeyen bir grup oldukları düşünüldüğünde onların adlarını “yoksul, fakir” anlamına gelen “çığaňy” kelimesiyle örtüştürmek çok da zor olmasa gerektir.

Dünya dillerinden örnekler verecek olursak, Türkçeye en yakın dil olarak gösterilen Moğolca’da Çingeneler için “**цыган** (tsigan)” (Дамдинсүрэн, 1982: 796) kelimesi kullanılmaktadır.

Batı dillerinden Almanca’da Çingeneler için “**zigeuner**” (Hanser–Şevket, 1967: 118 / Steuerwald, 1974: 186) ayrıca çingene karısı için “**zigeunerin**”

(LUWT, 1993: 40); Fransızca'da “**tzigane**, bohémien, gitane” (Ertürk, 1997: 879 / Kocabay, 1968: 161 / Kelékian, 1911: 475 / Yalt, 1973: 96) ayrıca “**tsiganes**” (tç.); Rusça'da “**цыгáн, цыгáнка**” (Müller, 1977: 321 / Doruk, 1992: 90) ayrıca “**цыганский**” (Çebotar-Dron, 2002: 160); İtalyanca'da “**zingaro**” (Kalemci, 2005: 356) ayrıca “**zingari**” (tç.), “**cingali**” (wç.); İsviçre dilinde “**zegynen**” (wç.); İsveççe'de “**zigenari**” (wç.); Arnavutça'da “**cigan-i**” (Suçla, 1994: 34); Macarca'da “**çigány**” (Güngörmüş, 2003: 355), “**ciganyok**” (wç.) ve “**czigány**” (Berger, 2000: 9) ; Romence'de “**țigan, țigănesc**” (Çebotar-Dron, 2002: 160), “**țigani**” (wç.), “**țigani**” (ihd.) ve “**çigánu**” (Berger, 2000: 9); Lehçe'de (Polonya dili) “**cygan**” (tç.), “**cyganie**” (wç.) ve çingeneleşmek “**cyganić**” (Antonowicz vd., 1983: 63); Slovakça'da “**cigani**” (tç.); Slovenya dilinde “**cigani**” (wç.); Sırpça'da “romac, **ciganin**” (Aguşi, 2002: 35) ve “**çingerije**” (ihd.); Çekçe'de “**cikan**” (wç.); Bulgarca'da “**циганин, цигански**” (Ванчев, 1952: 97) ayrıca “**acigan**” (tç.); Portekizce'de “**cigano**” (tç.); Latince'de “**cingarus**” (tç.) ve son olarak Yunanca'da “**atsiganos**” (tç.) ve “**athingani, atzinganoi**” (wç.) kelimeleri kullanılmaktadır.

Kafkas dillerinden olan Çerkezce'de “**цыджан** (tsıdcan)” (Çelikkıran, 1991: 38) olan kelime, Gürcüce'de ise “**adsincani**” (wç.) şeklinde bulunmaktadır.

Kelimenin dünya dillerindeki şekilleri dikkate alındığında Eski Türkçedeki “çığaňy” kelimesine” en yakın şekillerin Lehçe (cygan, cyganie), Arnavutça (cigan-i), Sırpça (ciganin), Slovakça (cigani), Slovence (cigani), Rusça (tsigan), Romence (țigan, çiganu) Çekçe (cikan), Bulgarca (tsiganin, acigan) ve Macarca (cigany, ciganyok) olduğunu fark etmekteyiz. Bizce Türkçe “çığaňy” kelimesi batı dillerine, bu dillerin Türklerle münasebeti sebebiyle, özellikle de Türkçeye bağlı bilinen Macarca ve Bulgarca yoluyla geçmiş olmalıdır. Bize bunu düşündürdüren delillerden biri Macarca'daki “**ciganyok**” kelimesidir. Hatırlanacağı üzere tarihî Türk lehçelerinde kelimenin geçtiği örnekleri verirken “**yok çığaňy**” ikilemesine dikkat çekmiştik. İşte Macarca'daki bu “ciganyok” kelimesi Türkçe “yok çığaňy” ikilemesiyle aynıdır ve önce yer değiştirerek sonra da kalıplaşarak Macar dilinde, Çingenerler için kullanılmaya başlamıştır.

Bir diğer delil ise kelimenin Yunanca, Gürcüce ve Bulgarcada /a-/ ile; diğer tüm dillerde ise ünsüzle başlamasıdır. Kelimenin etimolojisi için önemli olan bu durumdan hareketle kelimedeki görülen başta ünlü türemesi hadisesinin Türkçeye bağlantılı bir dil olan Bulgarca yoluyla gerçekleşmiş olduğunu düşünebiliriz. Recep'in Anadolu'nun bazı ağızlarında İrecep, Ramazan'ın İramazan, Rus'un Urus olması gibi, batı dillerinde pek aşına olunmayan bir ses olan kelime başındaki /ç-/ de, kendisinden önce bir ünlüyü kabul etmiş olmalıdır.

Kelimenin Rusçanın da etkisiyle çağdaş Türk lehçelerinde “**sıgan, tsigan**” şeklinde kullanılıyor olması, bizi yanıltmamalıdır. Nitekim, Eski Türkçede, özel-

likle Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri*'nde ve Dankoff'un DLT çalışmasında kelimenin ikinci hecesinin uzun ünlülü gösterilmesi ve hatta bu uzunluğun Saha (Yakut) Türkçesinde (**sıgaan**) devam ediyor olması, bizim görüşümüzü biraz daha güçlü kılmaktadır.

Eski Türkçede “**çıgañy**” şekillerinde bulunan kelime Eski Uygur Türkçesinden itibaren “**çıgay**” ve “**çıgan**” şekillerinde ikili bir gelişim göstermiş, Karahanlı Türkçesinin eserlerinden DLT'de iki şekilli, KB'de “**çıgay**” şeklinde yer almıştır. Bundan sonra Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde “**çıgay**”; Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde ise “**çıgan**” biçimiyle yer alan kelime günümüze bu son biçimden hareketle “**çıgan**” biçiminden gelmiştir.

“Meclis” kelimesinin “menclis”, “kılıç” kelimesinin “kılınç”, “satranç” kelimesinin “santranç” olması gibi “çıgan” kelimesi de halk ağzında sonradan “çingan” olmuş olmalıdır.³

2. Roman < dom / lom / rom

Çingeneler için pek çok kavram kullanılmaktaysa da Çingeneler kendilerine “**Rom**”, dişil “**Romni**”, dillerine ise “**Romani**” demektedir. Bir cins isim olan bu sözcük ‘adam, insan’ anlamına gelmekte olup, etimolojisi hakkında başlıca iki görüş vardır:

Bu görüşlerin ilki sözcüğün bugün Hindistan’da hâlâ rastlanan düşük bir kastın adı olan Sanskritçe “**Domba**” sözcüğünden türetilmiş olduğudur. (Hindu dilinde **domb**, dişil **domni**, Pencapça **düm** v.b.). Ayrıca Manuś (< Skt. mānuṣa ‘insan’), Sende, Sinde (belki de < Skt. Saindhava ‘eski Hint eyaleti olan Sindh’den gelme) ve Kalo (siyah) sözcükleri de kullanılmaktadır. (Berger, 2000: 9)

Kuzey Hindistan’dan göç ettikten sonra **Dom**’lar olarak bilinen Çingeneler, sonraları /d-/ sesinin önce /l-/ sonra da /r-/ sesine dönüşmesiyle **Rom**’lar olarak anılmaya başladılar (ihd.).

Bugün Türkiye’de, özellikle de Batı Anadolu, Marmara ve Trakya’da kullanılan “**Roman**” kavramı; Ağrı, Van ve Erzurum’da “**Lom**” veya “**Dom**” şeklinde de görülebilmektedir (ed.). Bunun izlerini şöyle de sürebiliriz: Çingeneler, Ermenice’de “**Lom**”, Suriye ve Filistin’de “**Dom**” olarak bilinirken; buralarda kendilerini “**Dum**” ve “**Rom**” olarak adlandıırırlar (ihd.).

Diğer yaklaşım ise, Çingenelerin, eski Doğu Roma (Bizans) sahasına girdiklerinde “Roman (Romalı)” olarak anılmaya başladıklarıdır (ihd.). Ancak ad-

³ Burada söz konusu olan halk sadece Türkler değildir, bu kelimeyi Türklerden alan diğer halklar da bu kavram içerisindedir.

landırmada dilin fonksiyonu da düşünüldüğünde bizce ilk görüş akla daha yakın görülmektedir. Yani aslen “Dom” olan sözcük “d- > l- > r-” değişmesiyle “dom > lom > rom” şekline gelmiş ve Çingenerin adı olmuştur.

3. Kıptî < Egyptian

Kelime Türkçede yakın zamana kadar aktif bir şekilde kullanılmış olup, hemen herkesin duyduğu “merd-i Kıptî sirkatin söyler” dizesiyle de dilimizde yer etmiştir.

Doğu Sırbistan’da “**djupci**” (tç.); eski Dubnovnik’te “**jedjupi**” (tç.); Arnavutluk’ta “**jevg**” (tç.), **evgit** (Berger, 2000: 9) ve “**medjup**” (tç.); İngilizce’de “**gypsy**” (Redhouse, 2005: 167 / Golkarian, 1996: 69 / Wehmeier, 2004: 575 / tç.), “**gypsies**” (Berger, 2000: 9) ve “**gipcyan, gipson**” (wç); İspanyolca’da “**gitano**” (tç.) “**gitanos**” (Berger, 2000: 9)ve , İtalyanca’da “**cadegipti**” (wç.), Almanca’da **ägpyter** (Berger, 2000: 9), Yunanca’da **gifti** (Berger, 2000: 9) ve Fransızca’da “**gitan**” (ihd.) şeklinde geçen kelimenin etimolojisi hakkında birkaç görüş vardır.

İlk olarak Nicolo Frascobaldi’nin 1384 yılında kaydettiği haberi gösterebiliriz. Yani o zamanki Yunanistan’ın Modon şehrinde “Küçük Mısır” denen tepede Çingenerin koloni halinde yaşamış olması, daha sonra da buradan Avrupa’ya dağılmış olmaları (tç.) onlara “Mısırlı” anlamında “egyptian”, yani “Kıptî” denilmesini sağlamış olabilir.

İkinci görüş, Çingenerin Hindistan’dan Avrupa’ya Mısır üzerinden gitmelerinin, onların “Kıptî” olarak tanımlanmasına neden olabileceğidir (tç.).

Son olarak ise kelimenin Yunanca bir kelime olan “**aigyptos**”tan gelmesi ve “Aigyptos”un da eski Mısırın başkenti olan “**hikaptah**” kelimesinin bir türevi olmasıdır. (wç.). Zaten Walter W. Skeat’in etimolojik sözlüğünde de İngilizce “**gypsy**” kelimesinin “*Egypcien = O. F. Egiptien = Late L. Ægyptianus ; from L. Ægyptius, an Egyptian. = Gk. Αἴγυπτιος. = Gk. Αἴγυπτος, Egypt.*” bağlantısıyla “Mısırlı” anlamında Eski Yunanca’dan geldiği gösterilmekte (Skeat, 1993: 189) ve bu görüşler de desteklenmektedir.

Özetle aslı “**egyptian / egypsiyan; agyptian / agypsiyan**” olan ve “Mısırlı, Mısır’dan gelen” anlamındaki kelime zamanla önce başındaki ünlüyü, sonra da bazı dillerde ortadaki “p” ünsüzünü düşürmüş ve günümüze, “**gypsy, gitano, evgit, gitan, kıptî, gifti**” şekillerinde ulaşmıştır.

4. Karaçî < Kara- + -cı / kara + -cı

Tarama Sözlüğünde “Yağmacı, gönül teshir eden, yol kesen; çingene; iftiracı,

gözcü; falcı, bakıcı” gibi anlamlar verilen “karaçı” hakkındaki görüşlerimize geçmeden önce kelimenin Türkçede kullanımına dair örnekler vermek istiyoruz.

1. Yağmacı, gönül teshir eden (Tarama Sözlüğü – IV, s. 2257)

Çiğil [Fa.]: Türkistan vilayetinde bir yerin ismidir, mahububı gayette çoğ olur... ve **karaçı** tâifesine dahi derler amma gaaliben ol sebeptendir ki ekserya yağmacı olurlar. (Ni ‘meti. XVI. 239)

Lûlû [Fa.] ... **Karaçı** tâifesinin güzellerine derler ve bersebil-i istiâre her güzel ki fitne ve yağmacı ola, ıtlak olunur ve ol sebepten lûlû derler ki şenlikleri vaktında lûlû derler. (Ni ‘meti. XVI. 568)

Bazalarında **karaçılar** ve güftarlarında değacılar... (Hüsn. Dil. XVI. 8)

Nice **karaçı** ki keraet satar Mankıra almaz anı ehl-i basar (Atai. Ha. XVII. 75)

2. Çingene (Tarama Sözlüğü – IV, s. 2257)

Lûlû [Fa.]: İnci ve **karaçı** ya ‘ni çingene. (Şamil, XVI. 509) (Tarama Sözlüğü – IV, s. 2257)

3. İftiracı (Tarama Sözlüğü – IV, s. 2257)

kimi kezzap ü kimi iftiracı

kimi kumlaş ü kimisi **karacı** (G. Ra. XV. 211)

4. Gözcü, gözetleyici (Tarama Sözlüğü – IV, s. 2257)

Anda yağının **karacıları** zâhir oldu (Ta. Sel. XV. 861)

5. Falcı, bakıcı (Tarama Sözlüğü – IV, s. 2258)

Kelime Eski Anadolu Türkçesi XIV. yüzyıl metinlerinde yine “yağmacı, yol kesen” anlamında; fakat “**karakçı (karaççı)**” şekillerinde geçer (Tarama Sözlüğü – IV, s. 2263):

Karakçı gözlerin yağmalarından

Yine dönüp demez estağfirullah (Nesimi, XIV. 53)

Lebinin kanına dişim bu gece diler ki gire

Ki **karaççı** gözlerinden nişe girdiler kanıma (Kadı. XIV. 182)

Türkiye’de, özellikle Doğu bölgesinde kullanılan (ed.) ve Azeri Türkçesinde “garaçı” şeklinde geçen (Akdoğan, 2000: 57) “karaçı” kelimesi hakkında iki görüşümüz vardır.

Kelimenin etimolojisi hakkındaki ilk görüşümüz, kelimenin Türkçe “**kara**”(siyah) sözcüğüne isimden isim yapma eki {-çı}’nın getirilmesiyle oluşmuş “karaçı” kelimesidir. Bizi bu fikre götüren sebeplerden biri Çingenelerin ten rengi ve dış görünüşleri dolayısıyla Anadolu’nun bazı yörelerinde “karaoğlan” olarak adlandırılması; diğeri ise Çingenecedeki “**kalo**” kelimesinin Sanskritçe “**kala**” olup Türkçede “**kara** (siyah)” (Kenrick 2006: 119) anlamına gelmesidir.

Diğer görüşümüz ise Türkçede, özellikle de Türk lehçelerinde “bakmak” anlamına gelen “**kara-**” fiilinden (Ercilasun vd., 1991:46-47), fiilden isim yapma eki

olan “{-k}”yle önce “karak”, sonra da “-cı” yapım ekiyle “**karakçı**” olduğudur ki, bu “**bakıcı**” yani “**falçı**” anlamına gelir. Ayrıca bunun delilleri XIV. yüzyıl Eski Anadolu metinlerindedir ve bu örnekler yukarıda verilmiştir.

Arapların Çingener için “el-ğaceri” (Sarı, 53) kelimesini kullandığı da dikkate alınırsa “karaçı” kelimesinin Arapçaya göçüşmeyle “karaçı (Türkçe) > garaçı (Azerice) > gacarı > gaceri (Arapça)” yoluyla geçtiği, hatta Pakistan’daki “Karaçi” şehrinin de buradan geldiği düşünülebilir.

5. Poşa / Boşa < Poşı / Boşı < Cin. bu-shi

Ertuğrul Yalçın’ın Özgür Politika’da verdiği bilgiye göre: “ ‘Poşa’ kelimesi ‘boşamak’tan gelir. İstanbul ve Trakya’daki Romanlar, İstanbul’da yaşayan Rumca ve Ermenice bilen Romanlara ‘Poşa’ diyerek, onları Romanlıktan boşadıklarını, çıkardıklarını ifade etmiş olurlar. İstanbul ve Trakya’da yaşayan Romanlar Müslümanlığı kabul etmiştir. Poşa dedikleri Romanlar ise Hıristiyandırlar. Yine Romanlar kendinden olmayan yabancılara ‘Khoroktai’ derler. Khoroktai bir Roman terimidir. Yabancı anlamına gelir. (Yalçın, 01/06/2000)” Bizce bu bilimsel bir açıklama değildir, zaten pek de inandırıcı ve ikna edici olmamaktadır.

Poşa kelimesini Karapapaklar (kp.), Terekemeler (trk.), Gürcüler, Çerkesler; ülkemizde ise bunların bulunduğu coğrafyalarda, mesela Göle (had.), Ağrı, Van, Erzurum, Sivas, Bayburt ve Erzincan’da yaşayanlar, Çingener için kullanmaktadır. Ayrıca Artvin’de yaşayan Ermeni Çingener vardır ve bunlar da kendilerine “**poşa**” (ed.) veya “**boşa**” (wç.) demektedir.

“poşa” kelimesi için diğer dillere baktığımızda şu izlere rastlanmaktadır:

Kelime Gürcüce’de “**boşa**” şeklinde geçmekte ve “çingene” anlamına gelmektedir. Ayrıca “**boşuri ena**” kelimesi de “çingene dili” demektir (Claidze, 2001: 279).

Kelimeyi Çerkesler de kullanmakta ve özellikle Kafkaslardan Anadolu’ya gelen Gülcan Kuş isimli arkadaşımız ve meslektaşımızdan öğrendiğimiz kadarıyla dillerinde “**poşu gibi gezmek**” şeklinde bir deyim bulunmaktadır. Benzer deyimlere Ankara’da da rastlanmaktadır: “**poşu gibi çıkmak, poşu gibi olmak.**” Bu deyimler “çingene gibi gezmek, çingene gibi olmak, çingene gibi çıkmak” şekillerinde de düşünülebilir. Çünkü anlam olarak “insan çehresinin kararması, yüzün kızarıp morarması ve çingenerin ten rengine benzemesi”ni karşılamaktadır.

Japoncada da çingene anlamına gelen benzer bir kelime vardır: “**jipushî**” (Japonca Sözlük, 2003: 230)

Eski Türkçe bir metin olan *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*'nde geçen ve “bağış, sadaka” anlamına gelen “poşı (PWŞY)” kelimesi ise bizi Çince’ye götürmektedir. Çünkü kelimenin Çince şekli “bu-shi”dir ve adı geçen metinde “poşı-çı (PWŞYCY)” olarak geçmiştir ki, bu da “bağış isteyen, dilenci” anlamına gelmektedir. Kelimenin geçtiği cümle şöyledir: [yoq çıyay pošı-çı men / tep tedi.] (İKP, XLVII, 4-5)

Böylelikle günümüz dillerindeki “poşa/boşa/jipushi” kelimesinin, Çince’deki “bu-shi” olduğu görülmektedir.

6. Türkçede Çingeneler İçin Kullanılan Diğer Kelimeler

6. 1. Lûlû

Kelime Tarihî Türk lehçeleriyle ilgili olarak Tarama Sözlüğü’nde şöyle geçer:

Lûlû [Fa.] ... Karaçı tâifesinin güzellerine derler ve bersebil-i istiâre her güzel ki fitne ve yağmacı ola, itlak olunur ve ol sebepten lûlû derler ki şenlikleri vaktında lûlû derler. (Ni ‘meti. XVI. 568) (Tarama Sözlüğü – IV, s. 2257)

Lûlû [Fa.]: İnci ve karaçı ya ‘ni çingene. (Şamil, XVI. 509) (Tarama Sözlüğü – IV, s. 2257)

Kırgız Türkçesinde Çingeneler için kullanılan kelimeler arasında yer alan ve “lölü” (Aksu-Işık, 1997: 41) şeklinde geçen kelime Farsça’da “Luri, Luli (wç.)” biçimindedir ve Arapça çingene anlamındaki “el-Nuri (Mısır, Suriye, Filistin) (wç. / tç.)” kelimesi de bu kelimeyle ilgili olmalıdır.

6. 2. Mutrib / Mutrip

Arapça “tarab” kökünden gelen kelime daha çok Van, Ardahan (çtt.); Hakkarî, Mardin ve Siirt (ed.)’te kullanılmakta ve “çalgı çalan, çalgıcı” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1998: 694).

6. 3. Elekçi

Bir meslek ismi olan kelime, Orta Karadeniz, Kumru (kh.), Orta Anadolu (çtt.) ve Malatya’da (tcd.) kullanılmaktadır. Abdallara Doğu Anadolu’da “**elekçi**” dendiği de görülür. Kuzey Anadolu’da ise “**elekçi**” daha çok Gregoryen Ermeni Çingenelerine denilir. (mşü.)

6. 4. Esmir Vatandaş

1950’li yılların Türkiye’sinde Menderes döneminde devletin romanlara verdiği addır (ihd.). Edirne yöresinde kullanımına rastlanır (wç.).

6. 5. Arabacı

Bir meslek ismi olan kelime Akdeniz bölgesinde Çingeneler için kullanılmaktadır (ed.).

6. 6. Abdal

Kahramanmaraş'ta rastlanılan kelime (wç.) Doğu Anadolu'da “**elekçi**”, Güney Anadolu'da “**çingene**” anlamında kullanılmaktadır (mşü.).

6. 7. Gurbet / Gurbetî

Tarama Sözlüğü'nde çingene anlamında geçen kelimeyle ilgili örnek olarak şu cümle verilmektedir:

Gurbet oğlanı: Çingene Çocuğu. (Tarama Sözlüğü - III, 1835)

... Yüzü gözü tozdan görünmez ve güneşten yanıp kapkara gurbet oğlanına dönmüş. (Hazma. XIV-XV. 54, 20)

6. 8. Diğer Adlandırmalar

Bunlardan başka olarak da Çingener için Ankara'da “**teber**”, Adana ve Osmaniye'de “**cano / cono**” (ed.), Edirne'de “**kara kuvvetleri**” (wç.) ve Anadolu'nun değişik yerlerinde “**köçer**”, “**karaoğlan**”, “**beyzâde**”, (çtt.) “**cuki**”, “**balamoron**” (çto.), “**purpur**”, “**sepetçi**”, “**todi**” “**mango**” gibi isimler kullanılmaktadır.

Konuyla ilgili bir not olarak düşebileceğimiz son iki durum ise Çingener için Kuzey Almanya ve İskandinavya'da, “**Tatern (Tatarlar)**” (çtt.); Macaristan'da “**pharaones** (Firavun'un halkı)” denmesidir (wç.). Bu durum Mısır'dan gelen Çingenerlere “Mısırlı” anlamında “**Kıptî**” ya da Bizans'a giden Çingenerlere “Romanlı” anlamında “**Roman**” demeye benzemektedir. Avrupa'ya Tatar toprakları üzerinden giden Çingenerler için “**Tatern**”, ve Firavun'un ülkesi Mısır'dan gidenlere “**pharaones**” denmesi de bundandır. Buna delil olarak ise Almanca bir sözlük olan *Der Sprach-Brockhaus* 'ta yer alan [“**Zigeuner**: 1. Tater ...”] maddesini gösterebiliriz.

Diğer durum ise Batılıların, Türkiye Çingenerini “yerli” manasına gelen “**Arlije**” kelimesiyle ifade etmeleridir. Bu Türkiye Çingenerleri, Gurbetî ana Çingene grubunun bir alt kolu olarak kabul edilmektedir. Bunlar; Bulgarca “**Erlides, Yerlides**”, Slavca “**Arliyas**” kelimesiyle ifade edilmekte ve bu kelimelerin hepsi de “yerli” manasına gelmektedir (tç.). Anlaşılabacağı üzere Türkçe “**yerli**” sözcüğü Batı dillerine “çingene” manasında geçmiştir, ama Türkçede “**çingene**” anlamında kullanılmamaktadır.

SONUÇ

Türkçede Çingener için yirmiden fazla ad kullanılmaktadır. Bunlardan “çingene”, “kıptî”, “poşa”, “karaçı” ve “roman” sözcükleri en bilinenleridir. Bu sözcüklerden “çingene” Eski Türkçedeki “çığaňy”den; Kıptî Eski Yunanca “agyptian”dan; “poşa” Çince “bu-shi”den; “karaçı” Türkçe “kara-” fiilinden ve “roman” Hintçe “rom/lom/dom” kelimelerinden gelmektedir. Bunların yanında,

Çingeneler için Türkçede lûlû, mutrib/mutrip, elekçi, arabacı, sepetçi, gurbetî, abdal, esmer vatandaş, teber, cano/cono, kara kuvvetleri, köçer, karaoğlan, beyzâde, cuki, balamoron, pırpır, todi, mango” gibi isimler de kullanılır. İlginç bir nokta ise Türkçe “Tatar” ve “yerli” kelimelerinin Batı dillerinde “çingene” karşılığında bulunmasıdır.

KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

- AGUŞI, K. (2002), *Türkçe–Sırpça / Sırpça–Türkçe Sözlük*, İstanbul, Tekin Yayınevi.
 ah.: <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/00/07/01/turkiye/21tur.htm>
- AKDOĞAN, Y. (2000), *Türkiye Türkçesinden Azerbaycan Türkçesine Büyük Sözlük*, İstanbul, Deniz Kitabevi.
- AKSU, N.– A. Işık (1997), *Türkiye Türkçözü – Kırgız Türkçözü Sözdüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ANTONOWICZ, L. vd. (1983), *Słownik Turesko-Polski / Polsko-Turesko*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- ARAT, R. R. (1979), *Kutadgu Bilig – III (İndeks)*, İstanbul, Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARAT, R. R. (1999), *Kutadgu Bilig – I (Metin)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1997), *Kısaşü'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin Tıpkıbasım)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1997), *Kısaşü'l-Enbiyâ II (Dizin)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III (Dizin–Sözlük)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (1998), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi-I*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (1999), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini-IV “Endeks”*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BASKAKOV, N. A. (1991), *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (Akt.: İsmail Kaynak–A. Mecit Doğru), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BATTAL, A. (1997), *İbni-Mühennâ Lûgati*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BERGER, H. (2000), *Çingene Mitolojisi*, Ankara, Ayraç Yayınları.
- Bezlaj, F. (1976), *Etimološki Slovar Slovenskega Jezika*, Ljubljana.
- BK.: Bilge Kağan Kitabesi
- BLOCH, O. (1932), *Dictionnaire Étymologique de la Langue Française*, Cilt: III., Paris.
- BOZ, E. (2002), *Afyon Merkez Ağzı*, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.

- CAFEROĞLU, A. (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- CAFEROĞLU, A. (1994), *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1995), *Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (Malatya, Elazığ, Tunceli, Gaziantep ve Maraş Vilâyetleri Ağızları)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CEYLAN, E. (1997), *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAÏDZE, L. (2001), *Türkçe–Gürcüce Sözlük*, Cilt: 1 (A-J), İstanbul, Gürcüstan Bilimler Akademisi Akademisyen G. Tsereteli Doğu Bilimleri Enstitüsü – Gürcüstan-Türkiye Bilimsel Kültürel İlişkiler Derneği.
- CLAUSON, S. G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press.
- ÇEBOTAR, P.– I. Dron (2002), *Gagauzça–Rusça–Romunca Sözlük*, (Red.: İvana Bankova), Patnos, Chişinău.
- ÇELİKKIRAN, M. Y. (1991), *Türkçe–Adıgece Sözlük*, Maykop.
çto.: <http://www.cagdastoplum.org/yayinda/ekitap/turkiyedeetnikgruplar.htm>
çtt.: <http://www.cingene.org/tarih/turkiye.html>
- DALLI, H. (1991), *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DANKOFF, R.–J. Kelly (1985), *Türk Şiveleri Lugati / Compendium of The Turkic Dialects (Divânü Lugât-it-Türk)* Cilt: III, Harvard University.
- DEMİR, Necati (2001), *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Der Sprach-Brockhaus* (1965), Wiesbaden.
- DERLEME SÖZLÜĞÜ-III* (1993), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1998), *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.
- DLT: Divânü Lugâti't-Türk
- ECKMANN, J. (1995), *Nehcü'l-Ferâdis*, (Yay. Semih Tezcan – Hamza Zülfikar), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
ed.: www.ekremdumanli.com <http://aksiyon.com.tr>
- ERCİLASUN, A. B. (2005) *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü- I*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERDİ, S. – S. Yurteser (2005), *Divânü Lugâti't-Türk. Kaşgarlı Mahmûd*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi,
- ERGİN, M. (1999), *Orhun Abideleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- ERTEN, M. (1994), *Diyarbakır Ağzı*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERTÜRK, A. Ç. (1997) *Fransızca–Türkçe / Türkçe–Fransızca Bilge Sözlük*, Ankara.

- Etü.: Eski Türkçe
 ETY: Eski Türk Yazıtları
 EYUBOĞLU, İ. Z. (1998), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul, Sosyal Yayınlar.
- FASMER, M. (1987), *Etimologiçeskiy Slovar Russkogo Yazıka*, Cilt: 4., Moskva, "Progres".
- GABAİN, A. V. (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1995) *Erzurum İli Ağızları-III*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GODWARD, A. (1999), *A Dictionary of Turkish Etymology*, Derby.
- GOLKARIAN (Güldiken), K. (1996), *Moheg Türkçe-İngilizce-Farsça Sözlük*, Tebriz – İran, Nobel Yayınevi.
- GÜNGÖRMÜŞ, N. (2003), *Engin Macarca-Türkçe / Türkçe-Macarca Cep Sözlüğü*, Ankara, Engin Yayınları,
 had.: <http://home.arcor.de/goleli/goleagzi.htm>
- HAMILTON, J. R. (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev.: Vedat Köken), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları,.
- HANSER-Ş., F. Hanser (1967), *Türkçe-Almanca Lûgat / Türkisch – Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- HOLUB, J. – F. Kopečný (1952), *Etymologický Slovník Jazyka Českého*, Prag.
- IB: Irk Bitig
 ihd.: <http://www.ihdkdzeregli.org/romanlaruzerine.htm> (İnsan Hakları Derneği Kdz. Ereğli Şubesi)
- JAPONCA-TÜRKÇE / TÜRKÇE-JAPONCA CEP SÖZLÜĞÜ (2003), İstanbul, Fono Yayınları.
- KALEMÇİ, E. (2005) *Engin İtalyanca-Türkçe / Türkçe-İtalyanca Cep Sözlüğü*, Ankara, Engin Yayınevi,.
- KARASOY, Y. (1998), *Şiban Han Divânı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAYA, C. (1994), *Uygurca Altun Yaruk*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KE: Kısaşü'l-Enbiyâ
 KELEKİAN, P. D. (1911/1329), *Dictionnaire Turc-Français*, Constantinople / İstanbul.
- KENRİCK, D. (2006), *Çingeneler – Ganj'dan Thames'e* (Çev.: Bahar Tırnakçı), İstanbul, Homer Kitabevi.
 kh.: http://www.kenthaber.com/Arsiv/Haberler/2005/Ekim/05/Haber_90431.aspx
- KOCABAY, Y. (1968), *Türkçe-Fransızca Büyük Sözlük / Grand Dictionnaire Turc-Français*, Ankara.
- KOÇ, K. vd. (2003), *Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara,

Akçağ Yayınları,

kp.: http://www.karapapak.com/turkce/konu_detay.aspx?id=84

KT.: Kül Tigin Kitabesi

Langenscheidts Universal-Wörterbuch Türkisch (Türkisch–Deutsch / Deutsch–Türkisch) (1993), Neubearbeitung; Langenscheidt, Altın Kitaplar.

LUWT: Langenscheidts Universal-Wörterbuch Türkisch

ME: Mukaddimetü'l-Edeb,

MOLLOVA, M. R. (2003), *Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

mşü.: <http://www.angelfire.com/or3/etnografya/depo1/abdallar.htm>

(ABDALLAR-Coğrafi Dağılımları, Etnik Menşeleri, İçtimai Hayatları-M. Şakir Ülkütaşır)

MÜLLER, V. K. (1977), *English–Russian Dictionary (A-Z)*, Moskva.

Nadelyayev V. M. vd. (1969), *Древнетюркский Словар / Drevnetyurskiy Slovar*, Leningrad.

NASKALİ, E. G.–M. Duranlı (1999), *Altayca–Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

NEMETH, G. (1990), *Kuman ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*, (Çev.: Kemal Aytaç), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

NF: Nehcü'l-Ferādīs,

NİŞANYAN, S. (2002), *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul, Adam Yayınları.

ORKUN, H. N. (1986), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

RADLOV, V. V. (1988), *Опытъ Словаря Тюркских Наречий*, Cilt: III.

RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki.

Redhouse Büyük El Sözlüğü (2005), İngilizce – Türkçe / Türkçe – İngilizce, İstanbul.

SARI, M. (...) *Turkish – English – Arabic – Persian*, Gonca Yayınevi.

SARI, M. (...), *Türkçe – Arapça Cep Sözlüğü*, İstanbul, Bahar Yayınevi.

SKEAT, W. W. (1993), *The Concise Dictionary of English Etymology*, Wordsworth Reference.

STEUERWALD, K. (1974), *Türkçe – Almanca Sözlük / Türkisch – Deutsches Wörterbuch*, – Wiesbaden / İstanbul, Otto Harrassowitz / ABC Kitabevi.

SULÇA, N. (1994), *Türkçe–Arnavutça Sözlüğü*, Ankara.

TARAMA SÖZLÜĞÜ – II (1965), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

TARAMA SÖZLÜĞÜ – III (1967), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

TARAMA SÖZLÜĞÜ – IV (1969), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

TARAMA SÖZLÜĞÜ – VIII (Dizin) (1977), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

TAVKUL, U. (2000), *Karaçay–Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

- tcd.: http://www.tecde.net/tecdeye_has_sozler.htm (Malatya ili Tecde mahallesi)
- tç.: <http://www.turkiyecingeneleri.8m.com>
- TEKİN, T. (1998), *Orhun Yazıtları*, İstanbul, Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2004), *Irk Bitig – Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara, Öncü Kitap.
- TEKİN, T. (2006), *Orhon Yazıtları*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.,
- The Turkic Protolanguage: A Computational Reconstruction* (1998), Bloomington, Indiana, USA, Eurolingua.
- TİETZE, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* (2002), İstanbul / Wien, Simurg / Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- TOPARLI, R. (2000), *Lehçe-i Osmânî*. Ahmet Vefik Paşa, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.,
- TOPARLI, R. vd. (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.,
- TOPARLI, R. vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.,
- trk.: <http://www.terekemeler.com/default.asp?id=24>
- TÜRKÇE–RUSÇA CEP SÖZLÜĞÜ* (1992), Ankara, Doruk Yayınları.
- UAY: Uygurca Altun Yaruk
- VASİLİEV (Cargıstay), Y. (1995), *Türkçe – Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- wç.: <http://tr.wikipedia.org/wiki/çingeneler>
- WEHMEIER, S. (2004), *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford University Press.
- YALÇIN, E. (01/06/2000), <http://www.ozgurpolitika.org/2000/06/01/hab53.html>
- YALT, A. R. (1973), *Türkçe–Fransızca Sözlük*, İstanbul, Remzi Kitabevi.,
- YUDAHİN, K.K. (1998), *Kırgız Sözlüğü*, (Çev: Abdullah Taymas), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCE, N. (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ВАНЧЕВ, Н. (1952), *Турско–Български Речник*, София.
- ДАМДИНСУРЭН, Ц.–А. Лувсандэндэв (1982), *Oros–Mongol Tol' / Орос–Монгол Толь*, Ulan-Bator.
- ТЕНИШЕВ, Э. Р. (2001), *Сравнительно-историческая ГРАММАТИКА ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ – ЛЕКСИКА*, Москва, Наука.